

Atmosfäriska Landskap

– Att uppleva och gestalta det immateriella

Atmospheric Landscapes – To experience and design the immaterial

Tove Rubensson

Examensarbete/Självständigt arbete • 15hP
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Landskapsarkitekturprogrammet
Alnarp 2021

Atmosfäriska Landskap – Att uppleva och gestalta det immateriella

Atmospheric Landscapes – To experience and design the immaterial

Tove Rubensson

Handledare: Anders Westin, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Arne Nordius, Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15hP

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur

Kurskod: EX0845

Program/utbildning: Landskapsarkitektprogrammet

Kursansvarig inst.: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2021

Omslagsbild: Tove Rubensson

Nyckelord: immaterialitet, atmosfär, sinnesförmimmelser, perception
landskapsupplevelser, gestaltning, representation

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Sammanfattning

Den här uppsatsen undersöker hur landskapets atmosfär och immateriella kvaliteter upplevs samt vilka möjligheter en som landskapsarkitekt har att gestalta och representera dessa.

Inledningsvis presenteras teorier om hur landskap upplevs. De teorier som introduceras gör gällande att landskapsupplevelser är beroende av kroppslig närvaro och påverkas av fler sinnesförmågor än visuella intryck. Att närma sig landskap, liksom läsning av text, lyfts som ett förhållningssätt varigenom en som landskapsarkitekt kan uppmärksamma landskapets immateriella kvaliteter. Vidare introduceras ett antal immateriella kvaliteter vilka påverkar landskapsupplevelser. Ett resonemang om det immateriella som en del av en gradient av materialitet presenteras och det immateriella beskrivs som något vilket manifesteras i mellanrum, förstått som medium, space eller luft. Uppsatsen presenterar även teorier kring begreppet atmosfär. Enligt de resonemang som presenteras, kan atmosfär beskrivas som något vilket uppstår i relationen mellan objekt och subjekt. Atmosfär beskrivs även som externa emotioner, vilka har en rumslig utbredning och därför kan upplevas av flera subjekt. Med hjälp av tre illustrerande platsobservationer, exemplifieras teorin för att relatera resonemangen till en fysisk verklighet.

Landskapsarkitektens möjlighet att gestalta det immateriella diskuteras utifrån en förståelse av det immateriella som en del av en gradient av materialitet. En sådan förståelse medför att landskapsarkitektur kan påverka det immateriella genom gestaltning av landskapets materiella förutsättningar. Ett resonemang kring gestaltning av det immateriella som gestaltning av mellanrum, förstått som luft och vatten, presenteras och visar på att dessa element är användbara inom gestaltning av det immateriella. En teori kring gestaltning av atmosfär, som något jämförbart med scenografi presenteras och problematiseras och arkitektens möjlighet att genom gestaltning kommunicera en individuell upplevelse till framtida besökare diskuteras.

Vidare undersöks representation av landskapets immateriella kvaliteter och de teorier som presenteras visar på att det finns stora utmaningar i, att genom visuella representationsmetoder som exempelvis perspektiv, representera det immateriella. Alternativa representationsmetoder som film och virtuella miljöer introduceras kort.

Landskapets immateriella kvaliteter är viktiga och användbara element inom gestaltning av landskap. Det tycks även finnas stora möjligheter att som landskapsarkitekt påverka dessa kvaliteter. Att gestalta atmosfär utgör däremot en större utmaning i och med att atmosfär beskrivs som något vilket uppstår i relation till subjekt. Representation av atmosfär och immateriella kvaliteter är även det en utmaning och trots att metoder som film och virtuella miljöer kan utgöra användbara verktyg, tycks landskapets sinnliga karaktär vara svår att förmedla på andra sätt än genom kroppslig närvaro.

Nyckelord: immaterialitet, atmosfär, sinnesförmågor, perception, landskapsupplevelser, gestaltning, representation

Abstract

This paper examines how atmosphere and the immaterial influence experiences of landscapes and how one as a landscape architect can design and represent these aspects.

Initially, theories on landscape experiences are presented, suggesting that landscape experiences depend on bodily presence and that these experiences engage more sensations than mere visual perceptions. Reading the landscape is introduced as a useful approach when observing landscapes with respect to its immaterial qualities. A number of immaterial qualities is introduced and the immaterial is presented as something understood as part of a gradient of materiality. An understanding of the immaterial as occurring in something in between, understood as medium, air or space, is presented. Moreover, this paper introduces theories on the concept of atmosphere. According to the theories examined, atmosphere is understood as something emerging from relations between object and subject. Atmosphere is also described as external emotions with spatial qualities, accessible to various subjects. The theory presented is illustrated by studies of three different places. The observations exemplify the discussions in order to relate the theoretical framework to physical surroundings.

The possibilities for landscape architecture to influence the immaterial is discussed, following an understanding of the immaterial as part of a gradient of materiality. If the immaterial is understood as part of materiality, landscape architecture can manipulate the immaterial through design of landscape material. An understanding of the immaterial as transpiring in medium, understood as air and water, allow design of these aspects to influence the immaterial. Theories on design of atmosphere, considering design of atmosphere as comparable to scenography, is presented and problematized and possibilities to communicate individual experiences through design is discussed.

Representation of the immaterial is examined and the theories presented indicate that representing the immaterial by visual representation bring about significant challenges. Alternative methods of representation, as film and virtual reality, are introduced briefly.

The immaterial qualities of landscapes are important and useful elements in landscape design. There are also great possibilities for landscape architects to work with these aspects of landscape. On the contrary, designing atmosphere possess quite a few challenges, since atmosphere is described as something occurring in relation to subject. Representing atmosphere and immaterial qualities is also challenging and even though alternative methods as film and virtual reality may offer itself as useful tools, the sensuous character of landscapes seems difficult to mediate in other ways than through bodily presence.

Keywords: immaterial, atmosphere, sensation, perception, landscape experience, design, representation

Innehållsförteckning

1. Inledning	9
1.1. Bakgrund	9
1.2. Frågeställning	10
1.3. Mål	10
1.4. Syfte	10
1.5. Material och metod	11
1.6. Begreppsförklaring	11
1.7. Avgränsningar	11
2. Att uppleva landskap	12
2.1. Kroppen i landskapet: sinnesförmågor och mentala processer	12
2.2. Läsning av landskap, landskap som språk	14
3. Materialitet och det immateriella	17
3.1. Det immateriella	17
3.1.1. Ljud	17
3.1.2. Ljus	18
3.1.3. Färg	19
3.1.4. Doft	20
3.1.5. Väderförhållanden	21
3.2. Interaktioner och medium: en gradient av materialitet	21
4. Atmosfär	23
4.1. Mellan objekt och subjekt	23
4.2. Föreställningsförmåga och perifer perception	24
5. Illustrerande platsbesök	26
5.1. Sundsbyleden, Mjörn	27
5.1.1. Det immateriella och sinnesupplevelser	27
5.1.2. Relationer och interaktioner	27
5.1.3. Atmosfär	28
5.1.4. Reflektion	28
5.2. St.Knuts torg, Malmö	29
.....	29

5.2.1.	Det immateriella och sinnesupplevelser	29
5.2.2.	Relationer och interaktioner.....	30
5.2.3.	Atmosfär	30
5.2.4.	Reflektion.....	30
5.3.	Pildammsparken (Norra delen), Malmö.....	31
5.3.1.	Det immateriella och sinnesupplevelser	31
5.3.2.	Relationer och interaktioner.....	31
5.3.3.	Atmosfär	32
5.3.4.	Reflektion.....	32
5.4.	Sammanfattning av platsbesöken	33
6.	Att gestalta och representera det immateriella	34
6.1.	Att gestalta det immateriella	34
6.1.1.	Absorberande, reflekterande och interagerande material	34
6.1.2.	Att gestalta medium: luft och vatten.....	36
6.1.3.	Sceneri eller upplevelse - att gestalta atmosfär.....	37
6.2.	Att representera det immateriella	38
6.2.1.	Visuell hegemoni och perspektiviska bilder	38
6.2.2.	Alternativa representationsmetoder.....	39
7.	Avslutande diskussion	42
7.1.	Process och metodreflektion	45
7.2.	Vidare forskning	45
	Referenser	47

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Begreppet landskap är ofta associerat med materiella kvaliteter. Fysiska egenskaper som främst upplevs visuellt och som relativt enkelt går att uppfatta och återge. Som landskapsarkitekturstudent lär en sig tidigt att förstå, gestalta och kommunicera en plats rumsliga och fysiska förhållanden. Men upplevelser av landskap rymmer även andra aspekter, av en mer abstrakt och svårgripbar karaktär; landskapets immateriella kvaliteter, som tillsammans med de materiella bygger upp och påverkar en plats.

För att helt förstå hur de platser en gestaltar kommer att upplevas, är det essentiellt att som landskapsarkitekt ha insikt i vilka dessa immateriella kvaliteter är, deras relation till exempelvis material och skala samt hur de påverkar karaktären på en plats. Faktorer som ljud, ljus, temperatur och vind kan vara avgörande för om en plats upplevs som trivsam eller ogästvänlig.

Intresset för det immateriella väcktes då jag introducerades för den tyske filosofen Gernot Böhmes resonemang angående begreppet atmosfär och dess relation till estetik, arkitektur och landskap. Böhme resonerar kring begreppet i flera av sina texter, bland annat i artikeln *The theory of atmospheres and its applications*. Enligt Böhme är atmosfär något som uppstår mellan objekt och subjekt. Han beskriver det som externa känslor och menar att en atmosfärs karaktär utmärks av vilket känslotillstånd en försätts i då en befinner sig på en plats (Böhme 2014 ss.92–93).

Men är atmosfär det allomfattande begrepp som kan beskriva det immateriella och dess relation till hur landskap upplevs? Och hur relaterar det immateriella till landskapets materiella kvaliteter? Den här uppsatsens intention är att övergripande undersöka immateriella aspekter av landskap och hur de relaterar till material samt att utforska begreppet atmosfär. Ett mer praktiskt perspektiv på det immateriella antas också för att undersöka hur det kan inkorporeras i landskapsarkitektens praktiska gestaltungsarbete. Vilka utmaningar och möjligheter är förenade med att

som landskapsarkitekt närma sig landskapets immateriella och atmosfäriska kvaliteter i gestaltning?

1.2. Frågeställning

För att angripa ämnet har följande övergripande frågeställning formulerats:

Hur påverkar landskapets immateriella aspekter upplevelsen av landskap och hur kan vi som landskapsarkitekter arbeta mer aktivt och medvetet med detta i gestaltning?

De delfrågeställningar som kommer att leda arbetet framåt är:

Hur upplevs atmosfär och immateriella aspekter av landskap?

Hur relaterar material och det immateriella till varandra?

Hur kan en som landskapsarkitekt arbeta med gestaltning av atmosfär och landskapets immateriella kvaliteter?

Hur kan atmosfär och det immateriella representeras och kommuniceras till beställare och andra berörda parter?

1.3. Mål

Målet med uppsatsen är att söka teorier kring hur landskap upplevs och förstås och relatera dem till det immateriella och atmosfär. Immateriella aspekter av landskap som påverkar landskapsupplevelser identifieras och upplevelser av atmosfär undersöks. Med utgångspunkt i det som kommit fram i litteraturstudien, illustreras landskapets immateriella kvaliteter och dess relation till material och landskapsupplevelser, genom observationer av tre olika platser. Metoder för gestaltning och representation av atmosfär och det immateriella undersöks.

Resultatet presenteras som en litteraturstudie samt illustrerande platsobservationer med avseende på relationen mellan material och det immateriella samt hur det immateriella och atmosfär påverkar landskapsupplevelsen.

1.4. Syfte

Syftet med uppsatsen är dels att utvidga förståelsen för hur det immateriella påverkar helhetsupplevelsen av landskap. Syftet är också att bidra med ett underlag

för ett bredare samtal kring vad som anses vara landskapsarkitekturens material och även inkludera immateriella kvaliteter.

1.5. Material och metod

Arbetet utgörs i första hand av en litteraturstudie där artiklar, avhandlingar och böcker som berör upplevelser och läsning av landskap, immateriella aspekter av landskap, atmosfär, gestaltning samt representation av landskap presenteras och diskuteras. Ett antal platser används för att exemplifiera och diskutera teorin. För att undersöka de olika platserna görs ostrukturerade observationer där jag besöker platserna under en bestämd tidsrymd på olika tidpunkter på dygnet. Observationerna görs på platser med olika karaktär. Även om ostrukturerade observationer inte kräver ett formellt observationsschema (Patel, Davidsson 2011 s.97), tas ett antal kriterier fram, grundade i teori om landskapsupplevelser och immaterialitet, för att kunna observera de olika platserna på ett likvärdigt sätt.

1.6. Begreppsförklaring

Immaterial används i uppsatsen som benämning på landskapets immateriella kvaliteter.

Kinestesi betecknar kroppsliga förnimmelser av att vara i rörelse.

Space är det engelska ordet för rymd men ordet har även en betydande koppling till engelskans *place*. Svenskan saknar motsvarande begreppspar och därför används det engelska ordet *space* i den här uppsatsen.

Haptik betecknar förnimmelser kopplade till känselsinnet.

1.7. Avgränsningar

Uppsatsen fokuserar främst på immateriella kvaliteter av landskapet som rör sinnesupplevelser. I viss mån berörs personliga erfarenheter och minnen, men aspekter som exempelvis kulturarv och identitet ryms inte inom ramen för det här arbetet. Då uppsatsen har ett brett angreppssätt, har jag valt att inte gå på djupet gällande de olika immaterial som presenteras. De presenteras som delar i en helhet, för att få en förståelse för hur landskapets immateriella kvaliteter påverkar upplevelser av landskap. Då det immateriella inte är ett klart definierat område utan inbegriper otaliga aspekter av vår omgivning, gör den här uppsatsen inte anspråk på att vara heltäckande.

2. Att uppleva landskap

För att närma sig landskapets immateriella kvaliteter, krävs först och främst insikt i hur landskap upplevs och förstås. I det här kapitlet presenteras teorier om hur landskap upplevs via sinnesupplevelser. Vilka sinnesupplevelser är essentiella och hur påverkar olika förnimmelser landskapsupplevelsen? Landskapets rumslighet tas upp som fundamentalt för upplevelsen av landskap. Även landskapets temporala karaktär och landskapets materialitet diskuteras. Teorier kring landskapsarkitektens förhållningssätt till landskap som text och landskap som språk presenteras och diskuteras.

2.1. Kroppen i landskapet: sinnesförnimmelser och mentala processer

Upplevelser av landskap påverkas av fler sinnesförnimmelser än synintryck. I sin bok *The Eyes of the Skin – Architecture and the Senses* beskriver arkitekten och arkitekturkritikern Juhani Pallasmaa upplevelser av arkitektur som *multi – sensory* och menar att rumslighet, material och skala upplevs lika mycket med hjälp av ögat som av örat, näsan, huden, tungan, skelettet och musklerna (Pallasmaa 2012a s.45). Hans beskrivning går att applicera även på landskap och utgör en hjälpsam grund för en förståelse av landskapsupplevelser och hur dessa påverkas av landskapets immateriella kvaliteter. Flera immateriella aspekter av landskap är omöjliga att upptäcka via synintryck, så som doft, ljud och känsel och Pallasmaas påstående tycks alltså beskriva en landskapsupplevelse med hänsyn inte bara till materiella förutsättningar utan även immateriella.

Ett begrepp som ofta förekommer inom landskapsarkitekturteori är *space*. Begreppet är svåröversatt till svenska, då svenskan saknar ett tydligt begreppspar motsvarande *space* och *place*, vilka utgör en viktig grund inom den teori som presenteras här. Därför används fortsättningsvis det engelska ordet i den här uppsatsen. Att uppleva landskap, inbegriper även upplevelser av *space* och det kan därför vara relevant att undersöka hur dessa upplevelser beskrivs. En teoretiker som resonerar kring vilka sinnesupplevelser som påverkar upplevelsen av *space* är

geografen Yi-Fu Tuan. Tuan menar bland annat att upplevelser av rumslighet är fundamentalt för hur en upplever space. Det som i sin tur ger en förståelse för rumsliga förhållanden, menar Tuan främst är visuella perceptioner, känsel och kinestesi, alltså upplevelsen av att vara i rörelse och av att vara positionerad i rummet. Just förmågan att röra sig och de sätt på vilka rörelse organiseras, är enligt Tuan essentiellt för upplevelsen av rumslighet och Tuan tar upp exempel som upplevelsen av att dingla med benen och av att sträcka ut en arm som något som ger en grundläggande förståelse för rumsliga förhållanden (Tuan 1977 s.12).

Perceptioner som doft och smak, kan enligt Tuan inte i sig skapa förståelse för rumslighet. Däremot berikar de upplevelsen av space på andra sätt och Tuan skriver om hur en särskild doft exempelvis kan utmärka en plats och göra den mer distinkt, identifierbar och enklare att lägga på minnet. Upplevelser av ljud kan i viss mån ge en bild av rumslighet och riktning och till och med ha rumsliga konnotationer. Ekot av mullrande av åska kan vara voluminöst och människan lär sig till exempel att relatera ljudvolym till avstånd, då en lär sig att korrigera i vilket röstläge en pratar beroende på hur långt bort mottagaren befinner sig (Tuan 1977 ss.12–15).

Likt Tuan lyfter landskapsarkitekten James Corner rumslighet som särskilt utmärkande för upplevelsen av landskap i sin artikel *Representation and landscape*. Corner resonerar kring landskap som medium och menar att det finns tre grunddrag som särskilt kännetecknar landskap och landskapsupplevelser: Landskapets rumslighet, dess temporala karaktär och landskapets materialitet. Landskapets rumsliga karaktär och det faktum att det omger oss, gör det omöjligt att vända sig bort eller gå ifrån upplevelsen av landskap. Landskapet har dessutom en oändlig karaktär, en storskalighet både i sig själv och i relation till det mänskliga subjektet. Enligt Corner upplevs landskapets storskalighet inte som ett externt objekt, utan som något intimt förknippat med människans inre och i direkt relation till det mänskliga subjektets föreställningsförmåga och psyke (Corner 1992 s.146). Detta går att relatera till vad Tuan skriver om hur människan kan skapa förståelse för exempelvis havets vidsträckthet. Även om havet som helhet, inte går att uppleva via faktiska sinnesintryck, kan människan föreställa sig och skapa mentala bilder av dess utbredning (Tuan 1977 s.16).

Corner beskriver även landskapet som något som upplevs tidsmässigt, som en serie av händelser, ett flöde av före och efter. I likhet med Tuan, lyfter Corner att kinestesi är något som påverkar landskapsupplevelser och då i relation till just tidsaspekter. Då en rör sig i landskapet, förändras perceptioner och intryck. Att en kropp i rörelse dessutom befinner sig i ett distraherat tillstånd och alltså inte uppmärksammar sin omgivning lika koncentrerat som då en till exempel betraktar ett bestämt föremål, påverkar också upplevelsen av landskap (Corner 1992 s.148). Att uppleva landskap utifrån ett distraherat tillstånd skulle kunna innebära att en

inte alltid är medveten om vilka intryck som påverkar upplevelsen och att landskap upplevs som en helhet, med mer eller mindre diffusa detaljer, vilka på ett undermedvetet plan påverkar upplevelsen.

Landskapets dynamiska element som vegetation, erosion och skiftningar i väder- och årstidsförhållanden är andra exempel på hur tidsaspekten spelar in i upplevelsen av landskap. Ett landskap upplevs olika beroende på om det är täckt av snö, försänkt i dimma eller står i brand och detta medför att landskapsfenomen som space, ljus, textur och stämning är föränderliga (Corner 1992 s.148).

Den tredje aspekten som Corner lyfter fram som specifik för landskapsupplevelser, är landskapets substans och materialitet. Corner presenterar materia, som det som bygger upp materiella attribut och gör dessa möjliga för det mänskliga subjektet att uppfatta. Materialitet, är enligt Corner "*the quality of being material*" och förstås bäst genom de taktila och kroppsliga förnimmelser som objekt ger upphov till. Corner beskriver taktila kvaliteter som något mer än en ytas egenskaper. Det handlar inte bara om huruvida något är lent eller skrovligt, utan även om faktorer som ett objekts densitet, dess plasticitet, elasticitet, hårdhet och styvhet (Corner 1992 ss.148–149).

Landskapsupplevelser utmärks alltså av att en befinner sig *i* landskapet; det omgärdar oss fysiskt och dess storskalighet relaterar dessutom inte bara till kroppen, utan även till det mänskliga psyket och dess föreställningsförmåga. Vidare upplevs landskapet med hela kroppen och sinnesförnimmelser som syn, hörsel, doft, känsel och kinestesi ger en helhetsupplevelse av omgivningen. Landskapets tidsmässiga och föränderliga karaktär påverkar också upplevelsen av landskap och relaterar till rörelse och skiftningar i årstider. Landskapets substantiella och materiella element, vilka erfars via kroppsliga sinnesförnimmelser, är även de essentiella för landskapsupplevelser. Upplevelser av landskap tycks alltså vara nära bundet till kroppen, sinnesförnimmelser och mentala koncept och alltså beroende av en fysisk och mental närvaro i landskapet. Vilken innebörd har detta då en som landskapsarkitekt inte bara ska uppleva, utan även förstå och vidare gestalta landskap?

2.2. Läsning av landskap, landskap som språk

En förståelse av landskapsupplevelser som något knutet till en kroppslig och mental närvaro i landskapet, väcker frågor kring vilket förhållningssätt vi som landskapsarkitekter bör ha för att ta till oss och förstå landskap. Begreppet analys är vanligt förekommande och sällan ifrågasatt under de designkurser som

landskapsarkitektstudenter vid SLU, Sveriges Lantbruksuniversitet, tar del av. Men vilka implikationer har analysen som metod?

Landskapsarkitekten Alice Labadini hävdar i sin avhandling *Immaterial Landscapes – Formulating the Intangible in Northern Landscapes* att det har skett ett skifte inom landskapsarkitekturen mot att landskapets faktiska och mätbara kvaliteter ges mer utrymme i landskapsanalyser på bekostnad av subjektiva och upplevelsemässiga aspekter. Genom att premiera en faktabaserad orientering och förringa de aspekter av landskapet som är grundade på personlig erfarenhet, menar Labadini att landskapsarkitektens position förskjuts från en fysisk, subjektiv närvaro till en distanserad och objektiv. Det vill säga, från en position *from within* till en position *from without*. Enligt Labadini går denna förskjutning att diskutera genom att undersöka skillnaden i begreppen *analys* och *läsning* av landskap (Labadini 2017 ss.107–108).

Labadini utgår från en definition av begreppet *analys* som en process, där en enhet delas upp i greppbara delar för att tydliggöra struktur och sammanhang; en process som möjliggör ett objektivt och vetenskapligt förhållningssätt till ett problem. *Läsning* som koncept, är däremot beroende både av kontext och subjektivt intellekt och möjliggör enligt Labadini en mer nyanserad förståelse av landskapet. Labadini refererar till en text av Roland Barthes, en fransk litteraturteoretiker och semiotiker, där Barthes jämför läsning av en text med upplevelsen av att vandra i ett landskap. I texten målar Barthes upp en läsoplevelse, färgad av händelser och fenomen där det läsande subjektet närmar sig text likt något oupptäckt och främmande. Texten, eller landskapet, påverkas lika mycket av dess beständiga, materiella element som av dess temporära händelser och immateriella fenomen. Labadini argumenterar för att om läsning av text är som att upptäcka landskap, borde upplevelsen av landskap också kunna ses som läsning av text (Labadini 2017 ss.112–113). Läsning av landskap, skulle alltså kunna vara ett sätt att närma sig landskapet *from within* med hänsyn både till landskapets materiella och immateriella kvaliteter; ett förhållningssätt som tycks stämma bra överens med en förståelse av landskapsupplevelser som beroende av kroppslig närvaro, sinnesförnimmelser och mentala processer.

Att dra paralleller mellan landskap och text eller språk i mer generell mening, är något som även landskapsarkitekten Ann Whiston Spirn gör i sin bok *The Language of Landscape*. Spirn menar att landskap var det första språk som människan lärde sig och att landskapets element, på samma sätt som bokstäver, ord och meningar, blir meningsfulla först när de sätts i kontext och i relation till varandra (Spirn 1998 s.15). En förståelse av landskap som språk, vilken uppmärksammar landskap som en helhet där olika enheter är beroende av varandra för att skapa mening, skulle

också kunna belysa vikten av en förståelse inte bara för landskapets material utan även dess immaterial.

Läsning av landskap innebär alltså att landskapsarkitekten positionerar sig inom landskapet och närmar sig landskapet *from within*. Ett sådant förhållningssätt tar hänsyn både till landskapets beständiga, materiella och mer flyktiga, immateriella element och tillåter subjektivitet och personliga upplevelser. I relation till en förståelse av upplevelser av landskap som beroende av kroppslig närvaro, sinnesförmågor och mentala processer, tycks alltså läsning vara ett användbart förhållningssätt för att få en helhetsförståelse för landskap. Landskap som språk, där varje enhet står i relation till varandra, uppmärksammar också vikten av att betrakta landskap som helhet, med hänsyn både till dess material och immaterial.

3. Materialitet och det immateriella

Enligt Svenska akademins ordbok betecknar ordet *materialitet* egenskapen att vara av materia, att vara kroppslig, konkret (Svenska akademins ordbok u.å.). Men materialitet är ett ord vars associationer sträcker sig längre än till att beskriva att något är uppbyggt av materia. Snarare relaterar ordet till det materiellas egenskaper. Corner introducerar materialitet som ”*the quality of being material*” (Corner 1992 s.148) vilket skulle kunna förstås som de attribut eller kännetecken som det materiella innehar. Om sten är ett material, innefattar materialitet stenens hela uppenbarelse, dess egenskaper som till exempel tung, len eller skrovlig.

Att landskap innefattar olika materiella element som vegetation, topografi och bebyggelse är inte ett särskilt kontroversiellt påstående. Även uppfattningen att landskap påverkas av immateriella kvaliteter är etablerad, åtminstone inom professionen landskapsarkitektur. Men vilka är dessa immateriella kvaliteter? I det här kapitlet presenteras ett antal immateriella aspekter av landskap, som på olika sätt är delaktiga i att forma landskapsupplevelser. Då vart och ett av de immaterial som presenteras är komplexa företeelser, som själva skulle kunna vara föremål för en grundlig undersökning, är det här tänkt som en övergripande introduktion, snarare än en djupgående analys. De immaterial som presenteras, är de mest grundläggande immateriella kvaliteter relaterat till sinnesförmåelser som påverkar landskapsupplevelser, men det finns även andra immaterial som exempelvis kulturarv och identitet eller fysiologiska fenomen som lufttryck, syrehalt med mera. Vidare diskuteras relationen mellan landskapets material och immaterial.

3.1. Det immateriella

3.1.1. Ljud

En av landskapets immateriella kvaliteter som nämnts tidigare i den här uppsatsen är ljud. I kapitlet *The sound of a Space* i publikationen *Atmospheres: Architectural environments, Surrounding objects*, konstaterar arkitekten Peter Zumthor att

interiörer är som stora musikinstrument. De samlar, förstärker och överför ljud, beroende på rummets form, vilka material som är närvarande och hur de är organiserade (Zumthor 2006 s.29). Detta går även att översätta till landskap. Material och dess komposition absorberar och reflekterar ljud på olika sätt och detta, tillsammans med landskapets rumslighet, påverkar ljudbilden i ett givet landskap.

Även arkitekten och stadsplaneraren Steen Eiler Rasmussen skriver om ljudupplevelser och hur de kan skapa en förståelse för rumslighet i boken *Experiencing architecture*. Precis som Zumthor lyfter han att olika rumslighet och olika material absorberar och reflekterar ljud i olika utsträckning och att akustiken på en plats alltså indikerar båda form och material. Han tar upp ett exempel från en film, *The Third Man*, där de avslutande scenerna utspelar sig i Wiens kloaker. Rasmussen beskriver ljudet av vatten som skvätter då karaktärerna i filmen springer fram genom avloppssystemet och hur detta förstärks av ett rungande eko och menar att ljudbilden skapar en uppfattning hos tittaren av det långa, cylindriska rummet som tunneln utgör (Rasmussen 1959 ss.224–225).

Även Pallasmaa resonerar kring ljudupplevelser och menar att upplevelsen av en plats påverkas lika mycket av eko och akustik som av rummets visuella form och uttryck. Han menar att hörseln skapar strukturer och artikulerar upplevelsen av en plats och tar upp ett exempel på hur hörseltryck kan skapa förståelse för rumslighet. Han skriver att:

” Anyone who has become entranced by the sound of dripping water in the darkness of a ruin can attest to the extraordinary capacity of the ear to carve a volume into the void of darkness” (Pallasmaa 2012a s.54)

Pallasmaa diskuterar även eko som något som sätter det mänskliga subjektet i direkt interaktion med omgivningen och att ljud, till skillnad från synintryck, skapar en känsla av delaktighet och inkludering. Ekot på en plats ger också en förståelse av skalan på platsen (Pallasmaa 2012a s.55).

3.1.2. Ljus

Ljus är något som i högsta grad påverkar upplevelser av landskap. För att få en förståelse för ljus och hur en som landskapsarkitekt kan använda sig av ljus i gestaltning, är det nödvändigt att skilja mellan dagsljus och artificiellt ljus. Dagsljus, eller solljus, är den utav landskapets immateriella kvaliteter som enligt Labadini påverkar upplevelsen av landskap i Norden allra mest. Solljuset påverkar landskapsupplevelser genom dess närvaro eller frånvaro och genom dess föränderlighet i relation till dygnsrytm och årstider och är enligt Labadini ett användbart element inom gestaltning av nordiska landskap (Labadini 2017 s.263).

Även användning av artificiellt ljus är ett effektivt sätt att gestalta landskap och regissera landskapsupplevelser. I dialog med Labadini lyfter Stig Lennart Andersson, grundaren av landskapsarkitektkontoret SLA, hur artificiellt ljus kan användas för att ändra rumsliga perceptioner av en plats. Andersson menar bland annat att det är möjligt att skapa platser som upplevs helt annorlunda på kvällen än vad de gör på dagen genom att belysa och artikulera delar av en plats under kvällstid som inte upplevs som framträdande i dagsljus (Labadini 2017 s.198).

I kapitlet *Med mänskliga mått mätt – om perception, färg, ljus och rum* i antologin *Färg och ljus för människan – i rummet*, gör färg- och perceptionsforskaren Ulf Klarén även en uppdelning mellan ljus som sinnesupplevelse och ljus som fysiskt fenomen. Klarén menar att även om det går att mäta exempelvis hur mycket ljusstrålning som reflekteras från en viss yta, så säger dessa mätvärden ingenting om det ljus som ses och upplevs. Den ljusstrålning som uppfattas, då en iakttar en yta, beror enligt Klarén dels på faktorer som strålningens riktning och intensitet men också på ytans egenskaper. Samma föremål kan se helt olika ut beroende på ljusförhållanden och på samma sätt kan två föremål med olika ytstruktur se identiska ut om de belyses på ett visst sätt (Klarén 2014 ss.19–20). Detta är något som även Rasmussen resonerar kring. Han lyfter bland annat hur ljus från sidan, framhäver ett materials textur då skuggorna framhäver en ytas ojämnheter, medan något som är belyst rakt framifrån ofta blir platt och livlöst (Rasmussen 1959 ss.189–190).

Fysiska mätvärden kan inte heller säga något om helhetsupplevelser av omgivningen, kopplat till ljusförhållanden. Klarén menar att det inte går att redogöra för upplevelser av kontraster eller hur det mänskliga seendet anpassas efter olika ljusförhållanden med hjälp av fysikens mätinstrument (Klarén 2014 ss.19–20). I ett senare kapitel i samma antologi, får Klarén medhåll av arkitekten Karin Fridell Anter som tar upp ljusfenomen som skuggor, reflexer och bländning, vilka har stor påverkan på upplevelsen av en plats men som inte ryms inom fysikens mätbarhet (Anter 2014 ss.73–75).

Rasmussen resonerar också kring ljusets förmåga att ge en känsla av rumslighet i sig själv. Han målar upp ett exempel, där en brasa utomhus kan skapa en känsla av en ljusgrotta, omgärdad av väggar av mörker. Att sitta vid brasan, inger en känsla av intimitet och trygghet mellan de som sitter tillsammans, i samma rum av ljus (Rasmussen 1959 ss.208–209).

3.1.3. Färg

Huruvida färg är materiellt eller immateriellt är inte helt självklart. I kapitlet *Att begripa begreppen* i antologin *Färg och ljus för människan – i rummet* nämner

Anter att det svenska ordet färg också har en dubbel betydelse i bokstavlig mening. Hon jämför med engelskan, där ordet *paint* betecknar själva mediet färg medan *color* innebär det som vi pratar om som upplevelsen av färg (Anter 2014 s.73). Färgupplevelsers relativa förhållande till ljus och det faktum att människor inte uppfattar färg på samma sätt, gör dock att färg, för ämnet i den här uppsatsen, bäst kategoriseras som immateriellt.

Men även upplevelsen av färg, har en betydande relation till material. Rasmussen skriver bland annat att det inte går att uppleva färg självständigt, utan material (Rasmussen 1959 s.216). Vilken färg som vi upplever att ett visst material har beror även på faktorer som ljus, ytans struktur och från vilket avstånd en betraktar materialet samt i vilket rumsligt sammanhang materialet befinner sig (Anter 2014 s.76).

Färg påverkas alltså av faktorer som ljusförhållanden och rumslighet, men olika typer av färg kan också själva påverka om en plats känns mörk eller ljus, öppen eller sluten. Mörka färger kan få ett litet rum att kännas mindre och mer ombonat och ljusa färger kan förstärka rymden i ett öppet rum. Rasmussen skriver också om hur varma eller kalla färger kan uttrycka känslotillstånd och stämningar (Rasmussen 1959 s.221) och alltså i högsta grad påverka upplevelsen av en plats.

3.1.4. Doft

I konstnären och landskapsarkitekten Catherine Dees bok *Form and Fabric in Landscape Architecture – A Visual Introduction* skriver Dee om vikten av detaljer för upplevelser av landskap. Hon närmar sig olika material som sten, jord och vegetation och lyfter bland annat fram materialens doft som något som påverkar landskapsupplevelser. Dee beskriver hur doften av sten förändras, beroende på om den är våt eller torr och om hur humusrik jord doftar rikligt och sött. En annan doft som Dee tar upp som påverkar hur en upplever och även hur en interagerar med landskapet är doften av vegetation. Dee menar att doften av vegetation väcker förtjusning och att det lockar människor att röra vid olika växtdelar för att få växten att avge starkare doft (Dee 2013 ss.188–203).

Dofters inverkan på landskapsupplevelser är något som även Pallasmaa tar upp. Han beskriver hur en fiskeby utmärks av en särskild blandning av dofter, dofter från både hav och land. Den tunga doften av tång och sjögräs skapar förståelse för havets djup och kan enligt Pallasmaa förvandla vilken enkel fiskeby som helst till det sjunkna Atlantis. Enligt Pallasmaa är också de tydligaste minnen en har av platser oftast doftminnen och minnen av dofter kan få en att återvända till platser och återskapa bortglömda minnesbilder (Pallasmaa 2012a ss.58–59).

3.1.5. Väderförhållanden

Labadini skriver om väderfenomen och dess relation till landskapsupplevelser och menar att väder är det element som tydligast manifesterar landskapets temporala karaktär. Vädrets skiftningar under dygnet och mellan olika årstider, karaktäriserar landskapets föränderlighet och påverkar i högsta grad hur landskapet upplevs (Labadini 2017 s.273).

Just vädrets föränderlighet och dess påverkan på landskapsupplevelser är något som Andersson och SLA har arbetat med i ett gestaltungsprojekt av en hamnpromenad i Trondheim. Andersson berättar om projektets relation till väderfenomen i en utav de dialoger som Labadini presenterar i sin avhandling. Ett sätt varpå Andersson arbetat med vädrets föränderlighet är genom nedsänkningar i markbeläggnings, vilka tillåter regnvatten att finnas kvar på platsen även när det är uppehåll. Regnvattnet bildar vattenspeglar som reflekterar omgivningen och Andersson menar att vattenspeglarna uppmärksammar besökare inte bara på vad de upplever i nuet utan även på det som tidigare varit (Labadini 2017 ss.183–184). På så sätt illustrerar vattenspeglarna landskapets och vädrets föränderlighet och temporala karaktär på ett tankeväckande sätt.

Ljud, ljus, färg, doft, och väder är alltså alla immateriella kvaliteter som påverkar landskapet. Men även om de benämns som immateriella, tycks flertalet ha en nära relation till det materiella i landskapet. Hur kan relationen mellan det immateriella och det materiella förstås?

3.2. Interaktioner och medium: en gradient av materialitet

Ordet immateriell implicerar att det materiella och immateriella står i motsats till varandra, men är det verkligen så omvärlden upplevs? Corner menar att det materiella upplevs genom de sinnliga stimuli som material ger upphov till och som registreras av en varseblivande kropp. Till dessa förnimmelser för han dels taktila upplevelser som ett föremåls yta, dess densitet och dess plasticitet eller styvhet. Men han lyfter även intryck så som upplevelsen av fuktighet, ljus och mörker. Vidare diskuterar han hur olika typer av träd i bestånd resonerar olika med väder och vind och hur detta ger upphov till olika ljud och karaktär. Vinden i en tallskog visslar, vinden i en uppvuxen ekskog får träden att knaka när den tumlar runt och vinden i en asplund får löven att prassla (Corner 1992 s.149). Detta resonemang tycks göra gällande att det immateriella och det materiella, snarare än att stå i motsats till varandra, relaterar och interagerar med varandra. Mötet mellan den

immateriella vinden och de materiella träden, ger upphov till en tredje, immateriell komponent: ljud.

Om det immateriella inte är motsats till det materiella, hur kan en då närma sig begreppet? I sin avhandling diskuterar Labadini relationen mellan materialitet och det immateriella och argumenterar för att det immateriella kan betraktas som en del av en *gradient* av materialitet. Hon lyfter bland annat psykologen James J. Gibsons teori om att världen går att dela upp i yta, substans och medium och menar att det är i interaktionen mellan dessa element som det immateriella uppstår. Medium, från latinets *medius* vilket betyder något mittemellan, är mellanrummet mellan solida objekt och det är här Labadini menar att det immateriella manifesteras. Det är i mediet som ljus och ljud färdas och väderfenomen manifesteras. Vidare definieras mediet som något som innefattar händelser och interaktioner mellan objekt och fenomen. Mediet är alltså inte tomt och innehållslöst utan Labadini beskriver det som något som i sig innehar volym och densitet. Det faktum att det går att betrakta mellanrummet mellan solida objekt, mediet, som något som innehar massa, innebär att landskap kan förstås som ett arrangemang av mer eller mindre materiella beståndsdelar (Labadini 2017).

Labadini menar alltså att det immateriella hör hemma i vad Gibson kallar medium och detta medium kan enligt Gibson också beskrivas som space (Labadini 2017 s.86). I ett senare stycke i Labadinis avhandling jämför hon även begreppet medium med luft och definierar det immateriella som luftens egenskaper (Labadini 2017 s.91).

Det immateriella går alltså att se på som en del av en gradient av materialitet och uppstår i dynamiska interaktioner mellan objekt och fenomen. Det immateriella manifesteras i mellanrum, definierat som medium, space eller luft. Dess position som något mitt emellan, relaterar det immateriella till begreppet atmosfär så som det definierats av bland andra Gernot Böhme. Enligt Böhme betecknar begreppet atmosfär det som uppstår mellan vad han benämner som den objektiva omgivningen och de kroppsliga, sinnliga tillstånd ett subjekt försätts i då det befinner sig på en plats (Böhme 2014 s.92). Landskapsupplevelser och förståelse av landskap har tidigare diskuterats som något beroende av kroppslig närvaro och sinnesförmåelser. Om atmosfär betecknar relationen mellan omgivningen och kroppsliga upplevelser, tycks alltså begreppet vara hjälpsamt för att få en helhetsförståelse för hur landskap upplevs.

4. Atmosfär

I det här kapitlet presenteras och diskuteras teorier om begreppet atmosfär. Resonemang kring hur atmosfär upplevs och hur dessa upplevelser relaterar till det mänskliga subjektet, sinnesförmågor och föreställningsförmåga diskuteras.

4.1. Mellan objekt och subjekt

Böhme introducerar alltså begreppet atmosfär, som något positionerat mellan subjekt och objekt vilket uppstår i relationen mellan omgivningen och subjektets kroppsliga eller känslomässiga upplevelser av en plats. En atmosfärs karaktär, definieras av det känslotillstånd en försätts i då en befinner sig på en plats och Böhme beskriver det som att atmosfärer är kvasi-objektiva känslor eller externa emotioner med en rumslig utbredning. Till skillnad från en förståelse av känslor som något som förekommer endast i det egna subjektet, menar Böhme att atmosfären på en plats kan upplevas av flera subjekt. Han beskriver det som att upplevelsen av atmosfär är en form av intersubjektiv, eller gemensam, upplevelse. En plats atmosfär kan dock bara upplevas av de som befinner sig fysiskt på platsen (Böhme 2014 ss.92–93), vilket är ett särskilt intressant påstående i relation till frågan om hur en kan arbeta med representation av atmosfärer inom landskapsarkitektur. Böhmes resonemang skulle innebära att det är mer eller mindre omöjligt att förmedla upplevelsen av atmosfär från en person till en annan. Detta är ett påstående som vi kommer att återkomma till senare i uppsatsen.

Ett något mer pragmatiskt resonemang presenteras av Zumthor, då han diskuterar vad det är som gör arkitektur kvalitativ. Han menar att det är arkitekturens förmåga att beröra som är avgörande och att det som avgör huruvida en blir berörd, är platsens atmosfär (Zumthor 2006 s.11).

Precis som Böhme, menar Zumthor att atmosfär uppstår mellan objekt och subjekt. Han exemplifierar detta genom att beskriva sin upplevelse av att sitta på ett café med utsikt över ett torg. Zumthor beskriver hur upplevelsen påverkas av omgivningen: torgets och husfasadernas material och textur och immateriella fenomen som ljud, ljus och skuggspel, färg, dofter och temperatur. Men det är inte

bara omgivningen som påverkar upplevelsen av platsens atmosfär, utan även Zumthors humör och sinnesstämning. Zumthor frågar sig om hans upplevelse av platsens atmosfär skulle kunna vara helt beroende av hans egna känslor. Som ett tankeexperiment leker han med idén att ta bort torget och omgivningarna från upplevelsen. Han resonerar vidare, och menar att utan torget hade hans känslor och humör inte kunnat vara det samma. Därför, menar Zumthor, kan atmosfär förstås som något som uppstår i *interaktionen* mellan subjekt och objekt (Zumthor 2006 ss.11–17).

En beskrivning av atmosfär som något mellan objekt och subjekt återfinns även i Pallasmaas resonemang i kapitlet *Space, Place and Atmosphere: Peripheral Perception in Existential Experience* i antologin *Architectural Atmospheres: On the Experience and Politics of Architecture*. Likt Böhme och Zumthor, menar Pallasmaa att atmosfär är något som uppstår mellan objekt och subjekt, men han uttrycker det som att det sker ett utbyte mellan och en blandning av subjekt och objekt. Han skriver:

” As we enter a space, the space enters us, and the experience is essentially an exchange and fusion of the object and the subject. (...) Similarly, atmosphere is an exchange between the material or existent properties of the place and our immaterial realm of projection and imagination.” (Pallasmaa 2014 s.20)

Atmosfärer kan alltså förstås som något som uppstår mellan omgivning och subjekt, i interaktioner eller som en blandning av objekt och subjekt. De går även att förstå som ett slags externa emotioner, vilka har en rumslig utbredning och kan upplevas av flera subjekt. De kan dock bara upplevas av de som befinner sig på plats, vilket är intressant i relation till frågan om hur atmosfär kan förmedlas via representation. De teorier som presenterats relaterar alla atmosfär till erfارande subjekt, men vilka sinnesförmågor och processer spelar in då atmosfär upplevs?

4.2. Föreställningsförmåga och perifer perception

Pallasmaa hävdar alltså att atmosfär uppstår i ett utbyte mellan objekt och subjekt, närmare bestämt mellan omgivningen och subjektets inre sfär av projektion och föreställningsförmåga. Han menar att perception i sig kräver ett visst mått av intention och föreställningsförmåga och att upplevelser av atmosfär alltså inte bara är beroende av sinnesintryck och emotioner utan även fantasi (Pallasmaa 2014 s.30).

Pallasmaa utvecklar också sitt resonemang om att upplevelser av arkitektur är *multi-sensory*, och menar att även om alla sinnen är aktiva, är det den mer perifera perceptionen som är essentiell då en upplever just atmosfärer. Han hävdar att

fokuserad perception och då i första hand synintryck, gör en till betraktare, medan undermedveten och ofokuserad varseblivning omvandlar bilder av en plats till en upplevelse av att vara kroppsligt involverad och delaktig i platsen. Det är den här typen av perception som gör att vi upplever atmosfärer. Hörsel, doft och känsel är enligt Pallasmaa exempel på perifer, indirekt perception (Pallasmaa 2014 ss.34–39).

Även Zumthor resonerar kring hur atmosfär upplevs och menar att det sker spontant och snabbt; nästan i samma stund en kliver in i ett rumsligt sammanhang uppfattar en platsens atmosfär (Zumthor 2006 s.13).

Upplevelser av atmosfär skulle alltså kunna vara något kopplat till subjektets föreställningsförmåga och mentala processer. De sinnesförmågor som är de mest fundamentala, är de mer indirekta så som hörsel, doft och känsel och upplevelser av atmosfär kan även beskrivas som något som sker spontant och direkt.

Den här uppsatsen har hittills undersökt landskapets immateriella kvaliteter utifrån teorier om hur landskap upplevs och förstås, vilka immateriella kvaliteter som påverkar upplevelsen, dess relation till landskapets material samt teorier om upplevelser av atmosfär. I nästkommande kapitel, görs en ansats till att undersöka teorin i relation till en fysisk verklighet, för att på så sätt illustrera de relativt abstrakta resonemangen.

5. Illustrerande platsbesök

För att exemplifiera den teori som hittills introducerats, presenteras tre olika platser med fokus på upplevelser av landskap, immaterialitet och atmosfär samt det immateriellas relation till materialitet. Syftet är att relatera teorin till en fysisk verklighet och platserna i sig är av mindre vikt. Reflektionerna kring platsbesöken är menade som illustrationer, snarare än en vetenskaplig undersökning. De gör inte anspråk på att vara generaliserbara utan bör ses som specifika för en plats, en tidpunkt, upplevda utifrån en persons perspektiv.

Platsbesöken är utförda under en halvtimme, på olika tidpunkter under dygnet och under olika vädermässiga förutsättningar. Observationerna är utförda stillastående, gående och cyklande för att undersöka vilken inverkan rörelse kan ha på upplevelsen.

De kriterier utifrån vilka observationerna är utförda är:

Platsens materiella förutsättningar som skala, material och rumslighet.

Platsens immateriella aspekter som ljud, ljus, väder och doft utifrån sinnesförmågor och kroppsliga upplevelser.

Relationer mellan det materiella och det immateriella.

Platsens atmosfär.

Övriga aspekter som kan påverka som exempelvis minnen och tidigare erfarenheter.

Det faktum att platsbesökens syfte främst var att uppmärksamma förmågor och sinnesupplevelser medförde att det var svårt att iaktta hur mitt känslotillstånd påverkades av platsernas atmosfär. Att vara observant på vad som pågick runt omkring, gjorde att det var svårt att rikta uppmärksamheten inåt och det mentala tillstånd som påverkade upplevelsen mest var just koncentration.

5.1. Sundsbyleden, Mjörn

Onsdag 21.04.21 18.00-18.30

Platsen är en lövskog som karaktäriseras av stora stenblock och avlödade träd, främst ek och björk. Rumsligheten är omväxlande öppen och sluten. De uppvuxna träden och de stora stenblocken gör att platsen upplevs som storskalig. Samtidigt gör närheten till detaljrikedomen hos stammarnas textur och markvegetationens skiftande struktur att platsen upplevs som småskalig och intim. Närvarande material på platsen är stenblock, avlödade träd i olika ålder, döda träd, vitsippor, mossor, sankmark med högt tuvgräs, grus, lera, gräs och annan markvegetation.

5.1.1. Det immateriella och sinnesupplevelser

Vinden susar i trädkronorna. De torra fjolårslöven prasslar och döda grenar på träden knarrar och knakar. Ett lätt duggregn faller på markvegetationen och ljudet hörs som ett lätt droppande. En bit in i skogen hörs ljudet av ett porlande vattendrag och småfåglar som sjunger. Ljudet av det material jag går på, stum mossa, klafsande lera och krasande grus hörs tydligt. Ljudet av mina steg förstärks också av ekot från stenbumlingarna. Det är ett kallt, grått ljus. Ljuset förändras beroende på hur tätt träden står och på hur molnen ömsom rör sig och spricker upp. Luftfuktigheten och regnet lockar fram tydliga dofter. Jorden och stenen doftar murrigt, sött och friskt på samma gång. Blöt mossa och knoppar som håller på att slå ut doftar kraftigt. En dammig doft av blöt lera. Det har precis regnat och luften känns fuktig och rå. På vissa sträckor av leden är det motvind och det är kallt i luften. Det som känns mest är skillnaden i underlag och topografi. Känslan av att sjunka ner i lera, av att gå på stum och svampig mossa och av att ta spjörn mot rötter och sten för att inte ramla bakåt när det går uppför, påverkar upplevelsen. Känslan av hur musklerna engageras olika då jag går uppför eller nerför i backarna.

5.1.2. Relationer och interaktioner

Ekot från stenarna är ett tydligt exempel på hur det materiella påverkar ljudbilden på platsen. Även trädens påverkan på hur ljuset faller konkretiserar relationen mellan det materiella och det immateriella. Hur vinden tar tag i trädkronorna och

får dem att knaka är ett annat exempel. Det som är mest påtagligt, är hur luftfuktigheten frigör dofter både från organiska och oorganiska material.

5.1.3. Atmosfär

Det är främst ljudet och ljuset på platsen som påverkar atmosfären som upplevs som lugn och rofylld. Ljudet av droppande regn, av porlande vatten och fågelsång har alla positiva associationer och får platsen att upplevas som trivsamt. Det lite sirliga ljuset från sidan som får träden att kasta långa skuggor dramatiserar upplevelsen. Luftens råhet och fuktighet påverkar dock också atmosfären på platsen så att den upplevs som något mindre gästvänlig.

5.1.4. Reflektion

Labadini skriver om eko som ett exempel på hur nära sammankopplat landskapets material och immaterial är. Eko är immateriellt, i den mening att det är osynligt och icke-permanent. Men det kan samtidigt inte separeras från den massa som reflekterar ljudets vibrationer, alltså stenen (Labadini 2017 s.94). Det eko som så starkt påverkade upplevelsen av att röra sig på Sundsbyleden uppmärksammar denna nära relation. Luftfuktighetens förmåga att locka fram dofter hos både vegetation, lera och sten gör det samma. Det blir som en trestegsrelation: immateriellt – materiellt – immateriellt. Detta går att relatera till Labadinis resonemang om det immateriella som en del av en gradient av materialitet, vilket uppstår genom interaktioner mellan material och fenomen (Labadini 2017).

Pallasmaa skriver om hur dofter ofta är det starkaste minnet av platser och om hur de kan locka fram bilder och minnen av upplevelser (Pallasmaa 2012a s.58). Detta är något som blev tydligt under platsbesöket. Doften av våt asfalt på promenaden hem väckte liv i minnen från somrar i min barndom. Även Corners exempel med hur vinden får olika typer av träd att låta på ett visst sätt (Corner 1992 s.149), konkretiserades i upplevelsen av de knakande ekstammarna. Hur förnimmelser av rörelse påverkade upplevelsen går också att relatera till resonemang presenterade av Tuan och Corner, som båda menar att kinestesi är essentiellt för upplevelsen av landskap (Tuan 1977, Corner 1992).

5.2. St. Knuts torg, Malmö

Måndag 03.05.21 11.00-11.30

Platsen är ett urbant torg, som upplevs som relativt småskaligt och intimt. Även om torget omgärdas av bebyggelse på tre av fyra sidor, är torget öppet och rymligt. Platsens materiella förutsättningar utgörs av kullersten, fyravåningsbostadshus i tegel och puts, uppvuxna plataner, låga busk- och perennplanteringar, cykelställ med enstaka cyklar, en uteservering, hopfällda bord och stolar, ett gatukök med egen servering, gröna parksoffor och parkerade bilar utmed gatorna runt omkring.

5.2.1. Det immateriella och sinnesupplevelser

Ljudbilden på platsen karaktäriseras främst av det ihållande ljudet från trafiken på Amiralsgatan som löper intill torget. På avstånd är det främst bilarnas kontakt med underlaget, regnvåt asfalt, som hörs. Bilarna på de mindre bostadsgatorna runt torget avger andra ljud, som knarrande bildäck mot en trottoarkant eller det dova ljudet då en bil körs över ett farthinder. En sopbil som kör sin tömningsrunda påverkar också ljudbilden på platsen: bilens motor som går på tomgång, ljudet av sopkärl som körs över kullersten, ljudet av sopkärlen som slår mot bilen och ljudet av avfallet när kärlden töms. Ljudet av renhållningsarbetarnas samtal, skratt och hostningar hörs på avstånd. Ljudbilden påverkas också av fiskmåsar som skriker och av en helikopter som hovrar över torget. Någon monterar ner en ställning av trä och stål och de oregelbundna ljuden av trä som dunkar i marken och stålrör som slår i varandra skär. Platsen upplevs som ljus och öppen och det gulgrå solljuset sticker lite i ögonen när det skiner fram mellan regnmoln. Det doftar regnvåt sten och asfalt. En odefinierbar lukt som påminner om snus kommer som i pustar och lukten från gatuköket av stekos och flott är påtaglig. Temperaturen är mild och luftfuktigheten hög. Det är vindstilla.

5.2.2. Relationer och interaktioner

Den tydligaste immateriella kvaliteten är ljud och flera av de ljud som hörs alstras av materiella ting som slår i varandra eller på andra sätt påverkar varandra. Bildäck som möter underlag, sopkärl som möter sopbil, delar utav en nedmonterad byggnadsställning som slår i varandra och i underlaget. Relationen mellan rumslighet och ljus är också tydliga. Att torget är öppet åt söder och att de omgärdande byggnaderna är relativt låga, påverkar platsen som upplevs som ljus. Precis som på Sundsbyleden, gjordes det här platsbesöket efter ett regn och luftfuktigheten påverkar sten och asfalt och väcker liv i dofter som annars inte märks av så tydligt.

5.2.3. Atmosfär

Trots den relativt höga ljudnivån från trafiken, upplevs platsen som lugn och trygg. Att platsbesöket görs i mina kvarter och att det som upplevs är bekant och utan överraskningar, påverkar antagligen upplevelsen. Framförallt är ljudbilden något som känns typisk för Malmö och som påverkar atmosfären: fiskmåsar, trafik och polishelikopter.

5.2.4. Reflektion

Tuan skriver om hur upplevelser av space kan formas av en känsla av anknytning och familjaritet. Han menar att en kan komma att bli fäst vid en plats genom undermedvetna upplevelser av lugn och trygghet och av minnen av dofter och ljud (Tuan 1977 s.159). Min upplevelse av St. Knuts torg färgades antagligen mycket av det faktum att jag befann mig i mina egna kvarter, på en plats där jag kände mig hemma. Den ljudbild som uppmärksammades som typisk för Malmö och alltså för min hemort bidrog till en känsla av igenkänning. Tuan skriver också om att samma känsla av trygghet eller belåtenhet, även kan beskrivas som en avsaknad av nyfikenhet på omgivningen (Tuan 1977 s.159). Kanske påverkades mitt besök av att jag redan trodde mig känna till platsen. Någon som aldrig tidigare besökt St. Knuts torg hade antagligen upplevt platsen helt annorlunda, med en annan nyfikenhet och en annan fascination.

5.3. Pildammsparken (Norra delen), Malmö

Måndag 10.05.21 13.00-13.30

Platsen är en del utav en park med stadsparkskaraktär. Skalan på platsen är småskalig och intim. De hängande grenarna från träd och annan vegetation skapar små, slutna rum, men i övrigt är platsen relativt öppen. Närvarande material på platsen är uppvuxna träd, stenmjölsbelagda gångstigar, gräs, vatten, vattenvegetation, sten, stenmurar och klippta bokhäckar.

5.3.1. Det immateriella och sinnesupplevelser

På nära håll hörs en mängd olika fågelsång och samtal. En grupp förskolebarn leker och ropar. Vinden i de hängande grenarna från björk och pil rasslar. Ljudet av fågelvingar som slår mot vattenytan när de lyfter och ljudet av hur vattenytan klyvs av fåglarna när de dyker i vattnet hörs tydligt. På längre avstånd hörs ljudet av trafik, men trots att parken är så central hörs det mest som ett avlägset brus. Den växlande molnigheten gör att ljuset skiftar från stund till stund. När solen kommer fram mellan molnen blir ljuset på platsen starkt och får en gröngul nyans. Det doftar lite unket från vattenvegetationen. Annars upplevs främst en blommig doft från nyutslagna buskar och träd i närheten. Luften är tung och tryckande. Det är hög luftfuktighet och varmt, strax över 20 grader och platsen upplevs som ännu varmare när solen letar sig fram genom molnen. En lätt vind svalkar och känns skön mot huden.

5.3.2. Relationer och interaktioner

Det som är mest framträdande är hur ljuset påverkas av trädens nyutsprungna blad, hela platsen upplevs som gröngul. Även vattenytans spegling av vegetation och himmel, ljus och färg påverkar upplevelsen mycket. Vinden i bladverken exemplifierar återigen hur det immateriella och materiella påverkar varandra. Även vindens krusningar i vattenytan visar på hur landskapsupplevelsen påverkas av den nära relationen mellan det materiella och det immateriella.

5.3.3. Atmosfär

Det är en vilsam atmosfär. Den lite tryckande värmen gör mig sömnig och vattnets lek och spegling har också en lugnande inverkan. Att sitta insvept i de hängande grenarna från träden påverkar också upplevelsen av atmosfär och jag känner mig väl omhändertagen.

5.3.4. Reflektion

Platsbesöket utfördes mestadels sittandes, men jag tog även ett varv runt dammen på cykel. Att cykla och alltså röra mig i ett snabbare tempo än om jag hade gått till fots, påverkade min upplevelse av platsen markant. Intrycket av det gröngula ljuset intensifierades och jag upplevde det som att jag befann mig mer *inuti* det. När enskilda träd smälte samman till en massa och synintrycken av omgivningen blev mer otydliga, blev min upplevelse av det immateriella tydligare. Corner skriver om hur landskapsupplevelser karaktäriseras av att en ofta är i rörelse och i ett mer distraherat tillstånd än då en till exempel betraktar ett särskilt föremål (Corner 1992 s.148). Om jag relaterar detta påstående, till Pallasmaas resonemang om att atmosfär främst upplevs via perifer, indirekt perception, snarare än koncentrerad (Pallasmaa 2014 s.39), skulle det då innebära att upplevelser av atmosfärer är tydligare då en är i rörelse?

Relationen mellan ljus och färg och hur trädens grenverk påverkade hela platsen och fyllde den med ett gröngult ljus, påminde om ett experiment som Labadini refererar till i sin avhandling. Experimentet utfördes av landskapsarkitekten Bernard Lassus. I experimentet placerar Lassus en bit vitt papper mellan kronbladen på en röd tulpan. Då den röda färgen från tulpanen reflekteras mot det vita pappret, antar pappret en röd nyans och Lassus menar att det går att se det som att tulpanens innanmäte är fyllt av en volym med röd luft (Labadini 2017 s.121). Skulle det på samma sätt gå att säga att luften runt dammen eller luften innanför de hängande pilgrenarna runt dammen har en färg?

5.4. Sammanfattning av platsbesöken

Samtliga platsbesök illustrerar det immateriellas avgörande betydelse för hur landskap upplevs. Det är tydligt att landskapets immateriella kvaliteter påverkar hur platserna upplevs i minst lika stor utsträckning som det materiella. Under platsbesöken uppmärksammades även det immateriellas nära relation till det materiella, vilket Labadini beskriver som att det immateriella går att se på som en del av en gradient av materialitet. Det var stundtals svårt att dra en tydlig skiljelinje mellan det immateriella och det materiella, som i exemplet med ekot på Sundsbyleden eller luftfuktighetens förmåga att framhäva och transportera dofter från sten och vegetation i landskapet.

Vidare uppmärksammar platsbesöken hur stor del av det immateriella som kräver en uppmärksamhet gentemot andra sinnesintryck än visuella perceptioner. Pallasmaas resonemang om upplevelser av arkitektur, eller landskap, som något som engagerar hela kroppen tycks stämma bra överens med min upplevelse under platsbesöken. Även Tuans resonemang om hur landskapsupplevelser påverkas av kroppsliga förmågor att befinna sig i rörelse exemplifierades, främst under besöket på Sundsbyleden.

Andra aspekter som minnen och personlig koppling till platser och dess påverkan på upplevelser av landskap dök upp, främst i relation till hur upplevelser av ljud och dofter kan inge en känsla av familjaritet och trygghet. Detta är något som skulle vara intressant att undersöka närmare, men som inte ryms inom ramen för den här uppsatsen och därför tyvärr måste lämnas därhän.

6. Att gestalta och representera det immateriella

Den teori som hittills presenterats, tillsammans med de illustrerande platsbesöken, visar alltså att immateriella och atmosfäriska kvaliteter påverkar landskapsupplevelser i minst lika stor utsträckning som landskapets materiella verklighet. Landskapsarkitektens roll är som bekant inte bara att uppleva och förstå landskap, utan även att gestalta dem. Hur kan vi som landskapsarkitekter gestalta det immateriella och landskapets atmosfäriska kvaliteter? Och vilka möjligheter och svårigheter finns, kopplat till att representera och kommunicera det immateriella till beställare och andra berörda parter? Det här kapitlet behandlar teorier om gestaltning av det immateriella utifrån en förståelse av det immateriella som en del av en gradient av materialitet. Det immateriellas position som något som existerar i mellanrum, eller medium, diskuteras med hänseende på hur landskapsarkitektur kan gestalta detta mellanrum. Metoder för att gestalta atmosfär introduceras och problematiseras. Vidare presenteras teorier kring hur det immateriella och atmosfär kan representeras och kommuniceras.

6.1. Att gestalta det immateriella

6.1.1. Absorberande, reflekterande och interagerande material

Om det immateriella går att förstå som en del av en gradient av materialitet, vilka implikationer har det på landskapsarkitektens möjlighet att påverka landskapets immaterial? Labadini menar att en förståelse av materialitet, som inkluderar både det materiella och det immateriella medför att landskapsarkitekten, genom att gestalta en plats fysiska och materiella förutsättningar, även kan påverka det immateriella (Labadini 2017 s.47). Det skulle innebära, att det sätt varpå landskapsarkitekturen enklast kan påverka landskapets immateriella kvaliteter är genom gestaltning av material.

SLA:s gestaltning av ett hamnområde i Trondheim, vilket presenterats tidigare i den här uppsatsen, utgör ett intressant exempel på hur fysisk gestaltning kan

påverka landskapets immateriella kvaliteter på flera sätt. Andersson förklarar bland annat hur de har arbetat med material och utformning för att accentuera ljuset på platsen. Hamnpromenaden i vit betong, med olika ytbehandling som reflekterar ljuset på olika sätt, förstärker det karaktäristiska ljuset på platsen och får promenaden att lysa upp mot det omkringliggande, mörka havet (Labadini 2017 ss.180–189). Att använda sig av ett materials reflekterande eller absorberande egenskaper för att påverka ljusförhållanden på platsen är alltså ett sätt, på vilket en som landskapsarkitekt kan påverka en plats immaterial.

Hamnpromenaden är också gestaltad på ett sätt som exponerar besökaren för Trondheims omväxlande väder och kuststräckans starka havsvindar. Platsen är öppen och oskyddad och utsprång i havet bjuder in besökaren till att möta vinden och luftfuktigheten från havet (Labadini 2017 ss.180–189). Det är ett intressant grepp att, istället för att skydda besökare från väder och vind, gestalta en plats så att väderförhållanden förstärks och på så sätt låta naturliga förutsättningar dramatisera upplevelsen.

Under två utav de illustrerande platsbesöken, uppmärksammades hur vind kan få grenar och löv på träd att generera olika ljud. Torra fjolårslöv som prasslar i vinden, döda grenar som knakar och långa svepande grenar av pil som visslar då vinden leker, påverkar landskapsupplevelser och atmosfär på olika sätt. Att använda träd för att påverka ljudbilden på en plats är ytterligare något som Andersson tar upp i dialogen med Labadini. Han anser att träd alltid bör placeras på blåsiga platser. Detta, menar han, är inte bara för att skydda mot vind, utan också för att skapa platser där vindens lek i träden genererar unika ljudupplevelser (Labadini 2017 s.197). Att arbeta med artval och placering och välja träd vars gren- och lövverk kan alstra ljud i mötet med vinden, är alltså ett sätt att påverka ljudbilden på en plats.

Vegetation kan också användas för att påverka dofter på en plats. Blommande träd och buskar, perenner och sommarblommor kan alla ha starka, karaktäristiska dofter och dessa kan med fördel användas inom gestaltning för att påverka upplevelsen av en plats. Dee menar att dofter av vegetation också fyller besökare med lust och fascination och bjuder in till interaktion (Dee 2013 s.203) och detta är också något som gör doftande vegetation till ett extra kraftfullt element inom gestaltning. Genom att placera doftande växter på strategiska platser kan en som landskapsarkitekt locka besökare både att stanna upp och att leta sig in på spännande platser.

Något som uppmärksammades under platsbesöket i Pildammsparken och som också diskuterats i litteraturen, är det som i Lassus experiment med den röda tulpanen beskrivs som färgad luft. Då det starka solljuset belyste träden i

Pildammsparken, med dess intensivt gröngula lövverk, upplevdes hela platsen som badandes i grönt och gult. Labadini diskuterar Lassus experiment i relation till utformningen av taket på Oslos Operahus. Taket är byggt av vit marmor med små skillnader i stenens ytbehandling och utformat som en relativt flat yta. Labadini beskriver det som att marmorns intensiva vithet reflekterar solljus och skapar en rumslighet och en volym av färgad, vit luft som påverkar omgivningen på samma sätt som Lassus röda tulpan (Labadini 2017 ss.173–174). Att använda sig av material, som i relation till dagsljus eller artificiellt ljus kan skapa den här typen av upplevelser av färgad luft är ett spännande gestaltungs-grepp. Rumslighet i vegetation, som tillåter besökaren att kliva in i ett rum fyllt av grön luft, hade kunnat vara ett effektivt och enkelt sätt att skapa intressanta, immateriella miljöer.

Landskapets materiella förutsättningar tycks alltså spela en avgörande roll för hur en som landskapsarkitekt kan arbeta med det immateriella i gestaltning. Men även om det materiella spelar stor roll, menar Labadini att det immateriella manifesteras och hör hemma i mellanrummet mellan landskapets solida beståndsdelar: i medium, space eller luft. Borde inte det betyda, att gestaltning av det immateriella även går att se på som gestaltning av mellanrum?

6.1.2. Att gestalta medium: luft och vatten

Labadini hävdar alltså att det går att betrakta det immateriella som luftens kvaliteter. Hon menar också att luft är något en som landskapsarkitekt kan använda sig av för att gestalta landskap. Ett exempel som Labadini lyfter är från 1970, då konstnären Fujiko Nakaya skapade en skulptural miljö helt bestående av dimma under världsutställningen i Osaka. Nakayas dimmlandskap har sedan efterföljts av exempelvis arkitektstudion Diller+Scofidios byggnad *Blur* från 2002, en byggnad helt konstruerad av vattenånga (Labadini 2017 s.91).

Även om dimma och vattenånga är något som manifesteras i och påverkar luft, har det även en oskiljaktigt nära relation till en annan aspekt av landskapet, nämligen vatten. Som tidigare nämnt, relaterar Labadini medium med luft, men hon jämför även medium med vatten (Labadini 2017 s.91) vilket gör detta till ett intressant element att undersöka i relation till det immateriella i landskapet. Precis som luft, tillåter vatten immateriella kvaliteter som ljus och ljud att färdas. En annan kvalitet som gör vatten intressant i relation till det immateriella, är att vatten kan anta olika form: flytande, fast och gas. Kanske gör detta vatten till det som bäst stämmer överens med Labadinis resonemang om det immateriella som en del av en gradient av materialitet?

Vatten tillåter alltså det immateriella att färdas och vattenånga kan till exempel bära med sig dofter och smaker (Dee 2013 s.210). Men vatten kan också i sig själv ge

upphov till intressanta immateriella kvaliteter. Ljudet av vatten är till exempel något som påverkar upplevelsen av en plats. Ett trivsamt skvalpande eller kluckande vatten har en lugnande inverkan medan ett dånande vattenfall dramatiserar landskapsupplevelsen och ljudet av vatten i rörelse kan även dölja andra, störande ljud (Dee 2013 ss.208). Vatten reflekterar också omgivningen och trots att det i sig själv är färglöst, kan det alltså beroende på omgivning anta alla möjliga nyanser och skiftningar.

Att gestalta medium, förstått som luft och vatten, tycks alltså vara ett sätt varpå en som landskapsarkitekt kan gestalta och påverka landskapets immateriella kvaliteter. En annan immateriell aspekt som diskuterats i den här uppsatsen och som även positioneras i ett slags mellanrum är atmosfär. Vilka möjligheter har landskapsarkitekten att gestalta landskapets atmosfäriska kvaliteter?

6.1.3. Sceneri eller upplevelse - att gestalta atmosfär

De teorier om atmosfär som presenterats i den här uppsatsen definierar alla atmosfär som något som uppstår i relation till ett mänskligt subjekt. Vad innebär det för landskapsarkitekturens möjlighet att påverka och gestalta atmosfäriska kvaliteter?

Böhme jämför gestaltning av atmosfär med hur scenografi kan skapa olika stämningar på scen. Enligt Böhme, är det inom scenkonst främst rekvisita, ljussättning och ljud som påverkar atmosfären. Böhme menar alltså att atmosfär är något som kan produceras och att en som landskapsarkitekt, likt en scenograf, kan gestalta en plats atmosfär. Vidare menar han att scenografins förmåga att överföra atmosfär till en publik, visar på att upplevelsen av atmosfär är gemensam för flera subjekt. Scenografi hade enligt Böhme varit meningslöst om alla i publiken hade olika, subjektiva upplevelser av atmosfären på scen (Böhme 2014 s.94).

Detta resonemang tycks dock inte ta skådespelarna, eller översatt till landskap: brukarna, i beaktning. Snarare fokuserar Böhme på hur sceneriet upplevs utifrån, av betraktaren. Argumentationen tycks luta sig mot en förståelse av landskap som något som upplevs på avstånd, snarare än något som upplevs inifrån och via kroppsliga erfarenheter.

Även Pallasmaa diskuterar hur arkitekter kan generera atmosfärer, vilka kan upplevas av besökare på en plats. Pallasmaa beskriver det som att en som arkitekt internaliserar landskapet under gestaltningsarbetet och att arkitektens kroppsliga upplevelser av en plats och dess atmosfär överförs till den byggda miljön. Landskapsarkitektens fysiska erfarenhet överförs sedan, via det gestaltade landskapet, till besökare på platsen. Pallasmaa menar alltså att arkitektur är en slags

kommunikation mellan arkitektens och brukarnas fysiska upplevelser av en plats (Pallasmaa 2012a s.71).

Relaterat till gestaltning av atmosfär, skulle det enligt Pallasmaas resonemang vara möjligt att som landskapsarkitekt överföra subjektiva upplevelser av atmosfär till framtida besökare via gestaltning. Det vill säga, att mer eller mindre applicera sin egen upplevelse av atmosfär på en plats, vilken sedan skulle komma att upplevas på samma sätt av besökare. Labadini diskuterar Pallasmaas resonemang i sin avhandling och menar bland annat att det är problematiskt att påstå att arkitektens individuella upplevelse skulle gå att göra till en plats definitiva attribut (Labadini 2017 s.62).

Gestaltning av atmosfär, tycks alltså vara en komplicerad uppgift som inte låter sig utföras allt för enkelt. Detta dels på grund av att de teorier som presenterats i den här uppsatsen relaterar atmosfär till en viss grad av subjektivitet. Genom att leta inspiration i hur scenografi skapar gemensamma upplevelser av atmosfär skulle landskapsarkitekturen eventuellt kunna komma fram till metoder för att gestalta atmosfär. Dock krävs då en förståelse för brukaren, inte bara betraktaren. En förståelse av gestaltungsarbete, som något varigenom landskapsarkitekten kan överföra den egna upplevelsen av en plats till framtida brukare, tycks vara problematiskt. Detta på grund av att det gör individuella upplevelser av en plats till dess definitiva attribut.

6.2. Att representera det immateriella

För att som landskapsarkitekt kunna gestalta det immateriella krävs även en förståelse för hur landskapets immateriella kvaliteter kan representeras och kommuniceras. Då de representationsmetoder som används inom landskapsarkitektur i stor utsträckning fokuserar på visuellt material och flera utav de immateriella kvaliteter som tagits upp i den här uppsatsen upplevs via andra sinnesförmågor än synintryck, är det relevant att undersöka vilka utmaningar och möjligheter det finns gällande representation av landskapets immaterial.

6.2.1. Visuell hegemoni och perspektiviska bilder

Corner lyfter ett antal svårigheter kopplat till visuella representationer av landskap men det i Corners resonemang som är mest relevant i relation till frågan om hur det immateriella kan representeras, är hans kritik gentemot samhällets premierande av bildmaterial i stort. Corner menar att visuella representationer förnekar den betydande del av landskapsupplevelser som utgörs av andra sinnesupplevelser än synintryck. Som Corner och flera med honom konstaterat, upplevs landskapet inte

bara via visuella perceptioner utan landskapsupplevelser är taktila och kroppsliga, kvaliteter som inte självklart framgår av bildmaterial (Corner 1992 s.149).

Ett liknande resonemang kring utmaningar med visuella representationer, mer specifikt perspektiv, presenteras av Labadini. Labadini menar att perspektiviska bilder positionerar det mänskliga subjektet utanför landskapet och uppmuntrar betraktande framför upplevelser (Labadini 2017 s.28). Genom att subjektet ställs utanför landskapet, omöjliggör perspektiv för en läsning inifrån landskapet. Då läsning av landskap är det förhållningssätt som enligt Labadini möjliggör observationer av landskapets immateriella kvaliteter, tycks alltså perspektiv som representationsmetod vara otillräcklig i relation till landskapets immateriella kvaliteter.

Något som Corner lyfter som kan vara användbart då en arbetar med visuella representationsmetoder är tecken och symboler med inneboende konnotationer. Genom att använda sig av tecken och symboler som kan generera associationer hos en betraktare, kan landskapsarkitekten producera bilder med ett särskilt uttryck vilka kan kommunicera mening (Corner 1992 s.155). Detta skulle kunna vara en metod för att representera det immateriella i landskapet. Genom att använda sig av tecken och symbolik, skulle det eventuellt vara möjligt att skapa en förståelse hos betraktaren av den faktiska upplevelsen av ett givet landskap. Detta förutsätter dock ett gemensamt bildspråk och en gemensam avkodning.

6.2.2. Alternativa representationsmetoder

Det tycks alltså finnas flera utmaningar kopplat till hur landskapets immateriella kvaliteter kan representeras via visuella metoder. Upplevelser kopplat till sinnesförmåelser utöver synintryck, som exempelvis ljud, kräver andra typer av representation. Ett verktyg som skulle kunna vara användbart för att representera landskap och landskapsupplevelser med hänsyn till dess immateriella kvaliteter är film. Film möjliggör representation av immaterial som ljud och även ljus kan kommuniceras på ett mer dynamiskt sätt i och med att film, till skillnad från stillbilder, kan fånga landskapets rumslighet och föränderlighet.

Att film skulle kunna vara en lämplig metod för att representera landskap och förmedla erfarenheter nära faktiska landskapsupplevelser är något som diskuteras av landskapsarkitekterna Rikke Munck Petersen och Mads Farsø i deras artikel *Affective Architecture. Film as a Sensory Transference Tool and an Intimacy Projection Environment*. Enligt Munck Petersen och Farsø, fungerar film som ett verktyg för att förmedla sinnesförmåelser. De menar även att film är som en yta eller en miljö, varpå intima upplevelser av landskap kan projiceras och beskriver det som att filmens bildram går att likna vid en hud. De upplevelser som projiceras

inbegriper även känslomässiga upplevelser och relationer mellan inre och yttre världar och Munck Petersen och Farsø menar att film till och med är ett sätt att förmedla subjektiva upplevelser av atmosfär. Tillsammans med filmens förmåga att förmedla ljud, rörelse och tid, kommer film som representation nära en verklig landskapsupplevelse och kan alltså enligt Munck Petersen och Farsø, förmedla en persons upplevelse av en plats till en annan, utan att mottagaren behöver befinna sig fysiskt på platsen (Petersen, Farsø 2016). Detta säger emot Böhmes påstående att atmosfär endast kan upplevas utifrån ett förstahandsperspektiv. Om film kan fånga och kommunicera intima relationer mellan omgivning och subjekt, tycks det vara ett sätt att förmedla upplevelser av atmosfär från en person till en annan.

Att Munck Petersen och Farsø jämför filmens bildram med hud, relaterar deras resonemang till en diskussion Pallasmaa för i sin artikel *The Existential Image: Lived Space in Cinema and Architecture*. I artikeln diskuterar Pallasmaa likheter mellan hur film och arkitektur upplevs och lyfter bland annat ett påstående av filosofen Walter Benjamin från Benjamins artikel *The Work of Art in the Age of Mechanical Representation*. Benjamin menar att både film och arkitektur är taktila konstformer och det är mot bakgrund av detta som Pallasmaa beskriver film, likt arkitektur och landskap, som något som upplevs via huden och musklerna. Landskap upplevs via faktisk rörelse och film genom föreställningar om hur det skulle vara att utföra olika handlingar (Pallasmaa 2012b ss.159–160).

Även om taktila och haptiska upplevelser inte enbart relaterar till landskapets immaterial, inbegriper de upplevelser som exempelvis känslan av vind, temperatur och luftfuktighet. Flera utav de teoretiker som presenterats i den här uppsatsen menar dessutom att det är haptiska upplevelser som exempelvis kinestesi som dominerar landskapsupplevelser och det är därför relevant att undersöka hur dessa aspekter kan representeras. Att upplevelser av film liknar upplevelser av arkitektur och landskap, i och med att det är taktila konstformer som erfars via huden och musklerna, tycks därför vidare visa på mediets potential.

Film möjliggör dock främst representation av existerande landskap och kan alltså användas som analysmetod eller för att representera ett redan anlagt landskap. För att kommunicera immateriella kvaliteter av ett landskap i gestaltningsfasen, skulle animationer och *Virtual Reality* kunna vara användbara metoder. Tredimensionella så kallade omslutande virtuella miljöer kan ge en upplevelse av att befinna sig fysiskt på en plats. Genom att utarbeta virtuella miljöer, med hänseende på exempelvis ljud och ljus och utarbeta animationerna så att en användare kan uppleva en miljö under olika väderförhållanden och årstider, skulle dessa kunna förmedla upplevelser av platsen med hänsyn inte bara till dess rumsliga utan även dess immateriella kvaliteter (Ekström 2019 s.29).

Film tycks alltså vara ett användbart verktyg för att förmedla kroppsliga upplevelser av landskap, inklusive atmosfäriska kvaliteter. Det går även att argumentera för att film är ett lämpligt sätt att representera arkitektur och landskap i och med att det finns likheter i hur dessa konstformer upplevs; via taktila förnimmelser. Film kan dock främst representera redan existerande landskap och för att representera det immateriella i gestaltningsstadiet skulle virtuella miljöer kunna vara en möjlighet.

7. Avslutande diskussion

Den här uppsatsens huvudsakliga mål har varit att bidra med diskussionsunderlag till frågan om hur landskapets immateriella kvaliteter påverkar landskapsupplevelser och hur vi som landskapsarkitekter kan arbeta med dessa kvaliteter i gestaltning.

För att undersöka hur landskapets immateriella kvaliteter upplevs, har uppsatsen introducerat teorier om hur landskap som helhet upplevs. De teorier som presenterats, gör alla gällande att landskap upplevs via fler sinnesförmågor än synintryck som hörsel, doft och kinestesi. De lyfter även att landskap upplevs via mentala processer som exempelvis föreställningsförmåga. Flera av de immateriella kvaliteter som presenterats i den här uppsatsen, upplevs främst via andra sinnesförmågor än synintryck. En förståelse av landskapsupplevelser som något som påverkas av perceptioner utöver visuella intryck, tycks alltså innefatta upplevelser av landskapets immateriella så väl som materiella kvaliteter. Att uppmärksamma kroppsliga förmågor och observera signaler från fler sinnen än synen tycks alltså vara avgörande för att uppleva det immateriella i landskapet. Det faktum att upplevelser av landskap även påverkas av föreställningsförmåga, pekar på att subjektivitet spelar in i landskapsupplevelser, vilket återkommer i fråga om hur atmosfär upplevs.

För att närma sig landskapets immateriella kvaliteter, kan landskapsarkitekten anta ett förhållningssätt till landskap, likt läsning av text. Läsning av landskap sker inifrån landskapet och tillåter en upplevelsebaserad och subjektiv förståelse. Detta skulle kunna vara ett sätt varigenom en som landskapsarkitekt kan skapa en förståelse för landskapets immateriella och flyktiga fenomen och händelser. Att lyfta fram en erfarenhetsbaserad förståelse för landskap och tillåta subjektivitet, tycks vara ett viktigt komplement till eller en möjlig ersättning av analys som metod. Detta då det gör att en kommer närmare landskapet än då en betraktar landskapet som något distanserat och objektivt.

Uppsatsen har även haft som mål att undersöka hur atmosfär upplevs. De teorier som presenterats gör alla gällande att atmosfär uppstår i relationen mellan objekt och subjekt. Atmosfär kan också betraktas som externa emotioner, vilka har en

rumslig utbredning och dess karaktär definieras av det känslotillstånd en försätts i då en befinner sig på en plats. Upplevelser av atmosfär, kan beskrivas som något som sker spontant och direkt eller via perifer perception och föreställningsförmåga. Det faktum att atmosfär kan beskrivas som externa emotioner innebär att de, till skillnad från en traditionell beskrivning av känslor, kan upplevas av flera subjekt. Att undersöka hur atmosfär upplevs har belyst både vikten av och svårigheterna med att utforska subjektivitet i relation till landskapsupplevelser. Även om det går att betrakta atmosfärer som något vilket kan upplevas av flera subjekt, skulle det för att kommunicera dessa gemensamma upplevelser exempelvis krävas gemensamma begrepp för känslor, vilket inte är självklart. Diskussionen om hur atmosfär kan kommuniceras återkommer i relation till frågan om representation.

Ytterligare en fråga som har behandlats i den här uppsatsen rör relationen mellan det immateriella och det materiella. Flera utav de immaterial som presenterats, tycks vara svåra att skilja från landskapets material. Ett tydligt exempel är eko, vilket är immateriellt och icke-permanent samtidigt som det inte kan separeras från den fysiska massa som reflekterar ljudet. Snarare än att det immateriella är motsats till det materiella, går det att argumentera för att det immateriella är en del av en gradient av materialitet. Även om det immateriella kan förstås som en del av materialitet, manifesteras det enligt flera teoretiker i ett slags mellanrum mellan solida enheter i landskapet vilket i sig innehar massa. Men om mellanrummet mellan solida enheter förstås som något vilket i sig innehar massa, går det då att se på landskapet som en helhet i ordets bokstavliga bemärkelse? Och innebär det att det varken går att dra tydliga gränser mellan det materiella och det immateriella eller mellan olika materiella aspekter av landskap?

Hur kan en då som landskapsarkitekt gestalta landskapets immateriella och atmosfäriska kvaliteter? Om det immateriella kan betraktas som en del av en gradient av materialitet, tycks det enklaste sättet att påverka landskapets immateriella kvaliteter vara genom gestaltning av landskapets materiella förutsättningar. Material kan exempelvis absorbera eller reflektera ljud och ljus på olika sätt. Vegetation kan generera flera immateriella kvaliteter som doft, ljud och det Lassus kallar färgad luft. Gestaltning av det immateriella skulle även kunna ske genom gestaltning av luft och vatten, vars egenskaper möjliggör för det immateriella att transporteras och manifesteras på olika sätt. Det verkar alltså finnas gott om möjligheter för landskapsarkitekturen att påverka det immateriella.

När det gäller gestaltning av atmosfär, tycks det däremot finnas ett flertal utmaningar. Om atmosfär uppstår i relation mellan subjekt och objekt, behöver en gestaltning av atmosfär kunna generera förutbestämda, subjektiva upplevelser. Att jämföra gestaltning av atmosfär med scenografi, skulle kunna förklara hur atmosfär upplevs på samma sätt av flera subjekt. Ett sådant resonemang tar dock inte hänsyn

till de som befinner sig i landskapet, utan lägger vikten vid betraktarna. Påståendet att det är möjligt att som arkitekt applicera den egna upplevelsen av atmosfär på en gestaltning och på så sätt förmå framtida brukare att få samma upplevelse är tankeväckande. Det belyser subjektivitet som något som formar inte bara upplevelser utan även gestaltning av landskap. Dock kan det kritiseras i och med att det gör individuella upplevelser till en plats absoluta attribut. Det verkar alltså som att subjektivitet både kan beskrivas som det som animerar och komplicerar en möjlig gestaltning av atmosfär.

Frågan om hur atmosfär och det immateriella kan representeras är även den utmanande. Som redan nämnt, upplevs en stor del av det immateriella via andra perceptioner än synintryck. Samtidigt representeras landskapsarkitektur främst visuellt, vilket premierar betraktande framför upplevelser. Att använda sig av perspektiviska bilder positioner subjektet utanför landskapet, vilket försvårar för en läsning av landskapet och alltså en förståelse för landskapets immaterial. Det skulle dock kunna vara möjligt att representera immateriella och atmosfäriska kvaliteter genom att använda sig av tecken och symboler för att förmedla mening bortom det synliga. Den här typen av bilder skulle kunna sätta igång mentala processer och föreställningar som hade kunnat närma sig upplevelser av landskap. Detta är dock beroende av ett gemensamt bildspråk och en gemensam avkodning.

En representationsmetod som skulle kunna användas för att förmedla immateriella och atmosfäriska kvaliteter av landskapet är film. Film möjliggör representation av ljud och dynamiska ljusförhållanden och kan även representera rumslighet och föränderlighet. Film kan också fungera som ett verktyg för att förmedla intima, kroppsliga och känslomässiga upplevelser av landskap. Det går även att argumentera för att film kan representera relationer mellan yttre och inre världar och alltså även upplevelser av atmosfär. Vidare liknar upplevelser av film och landskap varandra, i och med att det är taktila och haptiska upplevelser och detta betonar ytterligare filmens potential att representera landskap. Film kan dock främst representera befintliga landskap och är alltså inte ett sätt varpå en som landskapsarkitekt kan representera gestaltningsidéer. För att representera immateriella och atmosfäriska kvaliteter i gestaltningsfasen hade virtuella världar kunnat vara en möjlighet.

Intresset för representation av landskapets immateriella och atmosfäriska kvaliteter var det som först förde in mig på ämnet för den här uppsatsen. Det är också det område som fortfarande väcker flest frågor och som tycks vara den största utmaningen i relation till hur en som landskapsarkitekt kan arbeta med det immateriella. Att använda film som verktyg för att förmedla kroppsliga och känslomässiga upplevelser tycks ligga närmare till hands än de traditionella, visuella representationsmetoder som används inom landskapsarkitektur och med

stor sannolikhet kommer digitala verktyg som virtuella miljöer att erbjuda användbara verktyg. Men det immateriella och atmosfäriska i landskapet är kanske trots allt så komplext och gripande, att det enda sättet att uppleva dessa kvaliteter, är genom att befinna sig med kroppen och sinnet i landskapet.

7.1. Process och metodreflektion

Min process började och slutade på sätt och vis på samma plats: i förundran över de atmosfäriska kvaliteter i landskapet som inte låter sig beskrivas så lätt. Uppsatsens breda förhållningssätt, har lett till fler frågor än vad det har genererat entydiga svar.

Mitt tillvägagångssätt för att hitta litteratur på ämnet har delvis varit att utgå från referenslistor i källor som jag känt till sedan tidigare för att sedan låta informationssökandet fortsätta som en slags snöbollseffekt. Detta skulle kunna kritiserars, då det riskerar att bli ett godtyckligt urval av källmaterial. Det faktum att ämnets bredd har krävt att jag har sökt information även bortom fältet landskapsarkitektur, har dock lett till att de referenser som använts i uppsatsen har tecknat en nyanserad bild av ämnet som förhoppningsvis väger över den risken.

De illustrerande platsbesöken som användes för att konkretisera teorin, var hjälpsamma då de relaterade de abstrakta resonemangen till en fysisk verklighet. Det hade varit intressant att låta flera personer göra liknande observationer, för att undersöka hur atmosfär upplevs och beskrivs av flera personer och på så sätt belysa subjektivitet eller gemensamma beröringspunkter i upplevelser av atmosfär.

7.2. Vidare forskning

Att förmedla en intim och kroppslig upplevelse från en person till en annan, låter sig kanske inte göras så enkelt och det är just representation av subjektiva, atmosfäriska och immateriella kvaliteter som tycks vara den största utmaningen för landskapsarkitekturen. Ett angreppssätt varpå en hade kunnat närma sig dessa frågor är via konsten, ett område som historiskt ägnat sig mycket åt att beröra, locka fram och förmedla känslor. Vidare forskning hade kunnat undersöka hur landskapsarkitekturen skulle kunna närma sig konstnärliga praktiker för att hitta nya representationsmetoder med hänsyn till subjektivitet och intimitet, atmosfär och immaterialitet.

Resonemang om skala, rumslighet och materialitet sträcker sig över flera fält inom arkitekturteori men något som är unikt för landskapsarkitektur är användandet av

vegetation som gestaltningselement. Vegetation är också något som under arbetets gång visat sig kunna generera flera intressanta immateriella kvaliteter. Det hade därför även varit intressant att göra en mer djupgående undersökning av hur en som landskapsarkitekt kan använda sig av just vegetation för att gestalta det immateriella i landskapet.

Referenser

Tryckta källor

- Anter K. F. (2014). Att begripa begreppen. I: Anter K. F., Klarén U. (red.) *Färg och Ljus för Människan – i rummet*. Stockholm: Svensk byggtjänst ss.73-85
- Böhme G. (2014). The theory of atmospheres and its application. *Interstices: Journal of Architecture and Related Arts* Vol.15 ss.92-99.
- Corner J. (1992). Representation and landscape. I: Swaffield, S. R. (red.) *Theory in landscape architecture: a reader*. Philadelphia: University of Pennsylvania. ss. 144-165.
- Dee C. (2013) *Form and Fabric in Landscape Architecture – A Visual Introduction*. London, New York: Routledge
- Klarén U. (2014). Med mänskliga mått mätt – om perception, färg, ljus och rum. I: Anter K. F., Klarén U. (red.) *Färg och Ljus för Människan – i rummet*. Stockholm: Svensk byggtjänst ss.19-34
- Labadini A. (2017). *Immaterial landscapes – Formulating the Intangible in Northern Landscapes*. Diss. Arkitektur och designhøgskolen i Oslo. Oslo: Akademika förlag AS.
- Pallasmaa J. (2014). Space, Place and Atmosphere: Peripheral Perception in Existential Experience. I: Borch C. (red.) *Architectural Atmospheres: On the Experience and Politics of Architecture*. Basel/Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH. ss.18-41.
- Pallasmaa J. (2012a). *The eyes of the skin. Architecture and the senses*. 3uppl. Chichester: John Wiley and Sons Ltd.
- Pallasmaa J. (2012b) The Existential Image: Lived Space in Cinema and Architecture. *Phainomenon. Journal of Phenomenological Philosophy* Vol.25 ss.157-174
- Patel R., Davidson B. (2011). *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. 4 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Rasmussen S. E. (1959). *Experiencing Architecture*. Cambridge: The Massachusetts Institute of Technology, The MIT Press
- Spirn A. W. (1998). *The Language of Landscape*. New Haven and London: Yale University Press
- Tuan Y. (1977). *Space and Place – The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press

Zumthor P. (2006). *Atmospheres: Architectural environments, Surrounding objects*. Basel: Birkhäuser.

Elektroniska källor

Ekström M. (2019). *Omsluten av digitala fullskalemodeller. En undersökning av potentialen med Virtual Reality som representationsform & processverktyg inom landskapsarkitektur*. Självständigt arbete. Sveriges Lantbruksuniversitet. Landskapsarkitektprogrammet. Tillgänglig: https://stud.epsilon.slu.se/15175/7/ekstrom_m_191015.pdf (20-05-21)

Petersen R. M., Farsø M. (2016). Affective Architecture. Film as a Sensory Transference Tool and an Intimacy Projection Environment. *Congress proceeding*. Vol. 1. ss.207-212 Tillgänglig: https://static-curis.ku.dk/portal/files/166453523/101_Ambiance_final.pdf (20.05.21)

Svenska Akademiens Ordbok (u.å.) *Materialitet*.
<https://www.saob.se/artikel/?seek=materialitet&pz=1> (21.05.21)

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.